

СТАНОВИЩЕ

На доц.д-р Маргарита Ваклинова, член на научно жури, назначено от Института по балканистика с Център по тракология „Проф. Александър Фол”- БАН, за провеждане на защита на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор” по ш.05.08.33 – теория и история на културата

Относно: трудът на редовния докторант МИЛЕН ЦОНЕВ ИВАНОВ
Тема на дисертационния труд: ОТ КУЛТА КЪМ ХЕРОЯ КЪМ КУЛТА КЪМ СВЕТЕЦА В ЮЖНОДУНАВСКИТЕ ЗЕМИ (III – VII ВЕК)

Изправени се пред оценката на труд, който е голямо предизвикателство за изследователя поради много причини. А в този случай и определени опасности за младия учен, на когото е била възложена работата по една от вечните и неизчерпаеми и съдържаща много неизвестни, тема в историята на извършващите се през хилядолетия трансформации в духовността на човечеството.

Отнасям се с уважение към куража, с който докторантът Милен Цонев Иванов се е заел с разработката на културологично ниво на тематика, която не може да бъде осмислена само с методите и средствата на една наука. В същото време комплексното изследване изисква много разнострани и различни познания, за да достигне до идеи и да постигне приноси, показвайки майсторство в комплексното изследване на различни нива.

Към търсене и разработване на идеите за източниците и пътищата при формирането на християнството като религиозна доктрина, култова практика, художествен израз са посягали и имат отношение едни от най-значимите имена в проучването на безкрайните проблеми на християнството. Това се отнася и до въпросите, свързани с механизма и процеса на възприемане на християнската вяра и обредност в южнобалканска среда и формиране на култови практики и израз на различни нива на обществото. Не е лесно да се спази и мярата и рамките на едно такова изследване в налагашата се разнопосочност, обръщайки се към онези далечни корени на явленията и вариантите на прамата за да се открият общините корени и специфичното, това в което се е намесила със своя принос конкретната, в този случай предполагаема тракийска среда.

Трудът, предложен от докторанта, показва огромните му усилия да събере и организира огромният материал, който е използвал в опита да предложи тези и хипотези, насочени към решаване на проблеми относно многото и многократно поставяни и от други изследователи въпроси. Целта и задачата е да събере, анализира и систематизира на нивото на съвременните открития това, което са постигнали изследванията досега и да се опита да присъедини и своите усилия за решаване на многообразието от вече възникнали и възникващи въпроси.

Милен Иванов ни е предложил разработка с въведение, пет глави, библиография и пет приложения в 310 страници текст и четири образа (признавам малко доста ограничено за изискванията, които бих имала относно това пето приложение към текста).

Въведението поставя на пет страници въпроси, свързани с необходимостта от изследвания върху темата, целите и задачите, регионалните и хронологически рамки на изследването, използваната методика и подхода към използваната материя и поставя терминологични въпроси. Безспорно темата на труда е значима и такова обобщение върху нея трябва да бъде направено. Не съм убедена в обосновката на отрязъка от време, в който се смята, че се е извършила религиозната трансформация от култа на героя към култа на светеца, защото в земите на юг от Дунава няма данни за преминаването от единния култ към другия що се отнася до третия век и как се ограничава този процес с политическият акт на образуване на Българската държава в VII в също не е ясно. Докато трансформационния модел и пътищата за преминаването на различни нива се откриват в далеч по-късна епоха, особено що се отнася до фолклорните прояви, пък и до някои предполагаеми връзки в официалните такива (напр. появата на сходни иконографски схеми). Използваната методика е добре подбрана с оглед поставените задачи и търсене решението на проблемите във възможно най-широк културно-исторически контекст.

Първата глава – Увод в проблематиката обхваща на 50 страници историческите извори и състоянието на научните изследвания на проблема за героя и светеца в литературата. От изложеното в тази първа част на труда става ясно, че докторантът се е справил и е опознал основно и аналитично различните източници, които следва да стоят в основата на изследването, както и основните постижения в изследването на проблема от общ характер що се отнася до митологичните, легендарни, агиографски, философски, обществени аспекти на явленията изобщо в цялото им многообразие и търсения на структура на модела. Той обръща внимание и на някои български изследователи на проблема, които третират общи културно-исторически проблеми на трансформацията по пътя от езичество към християнство. Известни претенции могат да бъдат предявени що се отнася до представянето и систематизацията на изворовите данни, които авторът добре е групирал, но не добре подредил и недостатъчно определил стойността им за изследването. Т.напр. не може да се каже, че агиографията е „разновидност на писмените извори (с. 11), а тя е жанр със своя характеристика, елементи и правила в структурата, специфично съдържание. На 6 с.(12-17) се изброяват археологически източници, докато по-добре би било да бъдат групирани и им се даде обща характеристика и оценка на стойността на информацията. Добре би било да има и датировка при изброяването. Не е изяснен принципа при подбора на средновековни паметници. Иконографията и промените настъпващи в отношението към изображението е изключително важна информация за темата и следващо подробното да бъде оценена, още повече, че понататък в текста докторантът непрекъснато се обръща към нейните примери. Същото се отнася и до другите източници, като впрочем трудно се приема уговорката за приемственост между късноантичната и българската средновековна култура (с.18).

Правилно предшестващите периода обхванат като обект на изследване от дисертационния труд, епохи в зараждането и развитието на култа към героя и героите и прехода към христианските трансформации и изяви на култа към светците, са обединени във Втора глава – **От героите в тракийската древност до Тракийския герос от римската епоха**, където е разгледан и процесът на прехода

към тракийския Херос от римската епоха.(54 с.). Авторът е склонен към разказвателност и описателност и тук това не е избегнато що се отнася до добре известни и познати подробности, които нямат отношение към целите на изследването. Не е лесно в този малък обем да бъдат представени резултати от фундаментални изследвания и представянето на частни проблеми, резултат на много сериозно и задълбочено изучаване в огромна литература. Тук става ясно и нивото на развитие на изследванията върху съществени проблеми на историята и културата на траките и големите постижения на последните десетилетия в решаването и поставянето на различни проблеми, особено свързани с генезиса на културно-историческите явления, обществото и религията на траките в предхристиянските за тях епохи. Впрочем това именно е увлъкло автора в излишни описания и подробности, които не допринасят нищо за изясняването на поставените въпроси. И тук изниква един основен въпрос: защо авторът смята, че преминаването към святост от херой и хероизация е резултат на тракийско светоусещане в тракийска среда? Не се ли крие опасност външни сходни белези да се тълкуват като възможност за сериозни същностни и съдържателни изводи?

Третата глава – **Тенденции и особености в култа и образа на Тракийския херос като предпоставка за утвърждаването на християнството и култа към светците** (20 с.) разглежда много същностен проблем – проблемът за това къде трябва да се търси възможността култът към Хероса да подпомага утвърждаването и „развитието“ на християнската религия и култа към светците в посочената територия и ареал и през посочената епоха. Изобщо може ли да бъде поставен така въпроса като развитие на религия и култ или е въпрос на проява на регионална специфика като отражение на реликтност и тенденции в религиозен аспект. Не звучи убедително, обаче, това, че траките са подгответи към приемане на християнството поради това, че култът към Тракийския херос има тенденция към монотеизъм. Защо тогава е толкова силна и дълга съпротивата срещу христианизацията именно там, където има компактни маси тракти в изолирани райони, какъвто е случаят с бесите? Да, вярата в безсмъртие е дълбоко близка на траките, но дали може да се докаже, че тя е съществен фактор при приемането на християнството. Доколко може да се твърди, че траките именно участват интензивно в оформянето на християнската религия през първите векове от създаването ѝ? Между другото авторът посочва и синкретичността на тракийските вярвания също като фактор при христианизацията, но и при приемането на ереси като арианството напр. и чувствителността на траките към ересите, които носят отпечатък на местни религиозни вярвания вероятно се дължи на живи остатъци от старите култове и практики от предшестващи епохи.

В тази част на труда са посочени такива особености като появата на нимб в изображенията на Тракийския конник, което в някои случаи по-късно ще подпомогне припознаването в тези образи на особено разпространените и почитани светци с конна иконография – Св.Георги, Св.Димитър, Св.Теодор, което очевидно е само външна прилика. „Кириос“, „сотир“ и „санктус“ са също епитети, които се напълват със сходно съдържание и в езичеството и в християнството, но трудно може да се каже, че това е предпоставка за утвърждаването на християнските идеи, образи и религия и създават благоприятна почва за новата религия. Но трябва да не се забравя, че сотир е гръцкия превод на еврейския дългоочакван Месия. А активен

участник в изграждането на християнската религия е юдаизма. Може да се обърне внимание на някои проблеми в тълкуването на появата на нимб в двете изображения в гробничната живопис на гробницата при Осеново (с.130). Появата в живописта на бюстови изображения на Слънцето и Луната в този вид, е част от репертоара на книжната миниатюра в образците познати ни като произведения на сирийски миниатюристи в известни илюстровани евангелия като това напр. на Рабула. Само знаем от писмените източници, че св.Димитър се появил на кон пред Солун, но изображение и иконография на светците като конници и разпространение на култове към военни светци се появяват в средновизантийския период и са резултат на обществено-политически фактори.

Същността за труда е Четвърта глава – **От тракийските хeroи към християнските светци в долнодунавските земи, III-VII век** и е естествено тя да бъде и най-голяма по обем (92 с.). Към примерите взети предвид в тази част от труда и тяхното тълкуване във връзка с темата трябва да се подхожда много внимателно. Случилото се с Дазий показва каква е обстановката в Империята в процеса на сблъсъка между имперските култове, които са държавни и търсещото легитимност християнство, но не бива да се забравя за разнородния състав на римската армия, как и колко войници са били мъртизириани в тази епоха. Маскарадната обредност и бесовските игри имат достатъчно примери в различна етнокултурна среда, която не е свързана с траките. Достатъчно е да си спомним за продължаващите, осъждани и преследвани от църквата, през цялото средновековие (описани от акад.Рыбаков и свързани с ритуални облекла и накити) обичаи в Източна Европа и другаде, чиито източници, други изследователи търсят в древните земеделски култове и обредите, свързани с възраждането на природата, които идват от източка. Така, че връзката с Дионисиите е приемлива, но трябва да се има предвид това, че подобни действия са характерни не само за култова среда, свързана с елинския културен кръг и религиозни практики. Но проявата на тази практика е въпрос на конфликт на сблъсък между езически и християнски представи за ценности и не може да се счита за един от моделите на трансформация към култ на светците, а само към път към светостта в борба срещу старите религиозни остатъци.

Втората част на тази глава от труда представя „преходът към култа на светци – воини и конници”, на основата на отношението между Тракийския херос и св.Георги и св.Димитър. Двата примера са разгледани много подробно от докторанта, като особено внимание е обърнато на култа към св.Георги. Но това внимание не е случайно и затова дълго и много изследователи работят върху различните аспекти на този култ и неговия външен израз. Авторът приема, че връзката между Тракийския херос и двамата светци е опосредствена и при тях роля играят общочовешки качества, както и външни, често наивно възприемани прилики в представянето. Че това е търсene на близкото, познатото, за да може да се възприеме по-лесно новото – християнството, е познато от много други и различни примери от първите стъпки на новата религия с трансформирането на езически символи и образи и придаването на ново съдържание – Орфей-Добрая пастир, животински изображения и др. Добра аналогия на процесите е посочена с трансформациите на култа към Митра в Св.Георги на Кавказ, анализиран от Кюмон (с.161). Времеви иконографски континуитет досега не е регистриран от Тракийския

конник към светците - антагонисти – скъсването е за векове (с.166), а това е тема обичайна за Средиземноморието от дълбоката древност. Откриването на оброчни релефи и светилища на конника и почитането им като светци е въпрос пак на връзка с това, което е познато от християнството като свят образ на познати обекти на почитане като св. Георги.

Преходът към култове на лечители (180 сл.) има много общо с култа към Христос спасител и изцелител и култа към Пантелеймон, не към братята лечители, е много разпространен още през ранното Средновековие, което не е така отдалечно по време от тракийските практики и следва по-нататък докторантът да се занимае с аспектите и връзките на това почитане, така както проблемите в християнски аспект бяха представени в издадения посветен на този светец сборник. Така по-специално и задълбочено изследване трябва да се направи на още неразкритите аспекти на връзки между синкретизираните образи на Хероса и други култове към светци, свързани с идеята за безсмъртието или чиито образи имат като източници индоевропейските прамитове.

Макар и недостатъчно обемна (8 с.), Петата глава – **Вместо заключение: специфика на традициите и трансформационния модел в прехода от култа към хероя към култа към светеща**, всъщност е тази, която трябва да съдържа основните изводи и насоки на идеите, резултат от разработката. Не мисля, че е правилно да се говори за развитие на култовия топос, а по-скоро за характер и вид на промените настъпили след официализация на християнската религия в Римската империя и унищожаване или присвояване на старите култови места от светилищата на новата религия – мъртиви, църкви, но и издигане в близост, т.е. конкуренция с установени действащи светилища от езическия период от мъртиви за почит на светците. Въпросът за култа към реликвите е малко по-особен и канонизирането на тази практика е свързано с тълкуване на характера на такива прояви в езическа среда. Актовете на унищожение на образите (събаряне на идолите) не е трансформация на култове и религии, а война за надмощие. Така стои въпросът и с противопоставянето от страна на официалната църква на фолклорното ниво на почитане с примесването на реликтови остатъци, нивото, в което се запазват традиционни следи от култови практики и представи, отиващи далеч във времето назад и запазвайки ги за бъдещето.

В голямата по обем ползвана литература може би следва да намерят място и още някои изследвания върху иконографията и издадени досега множество енциклопедични речници. Не редно да има цитиране от втора ръка, освен когато е абсолютно недостъпен оригиналата и това се уговоря. Може би следва да се обрне внимание на книгата на Н. Овчаров за светците войни, на издаваните в Белград „Митолошки зборници“ и изданията върху сходни проблеми на Центъра за митологични студии на Сърбия, специално на Културната история на Византия, от Радмило Петрович (Б., 1994), която разглежда тези проблеми. Разбираемо е, че докторантът не е ползвал новоизлязлата книга на Д. Агре: Голямата могила край Маломирово и Златиница (С., 2011) или на M. Oppermann. Das Frühe Christentum an der Westküste Schwarzen Meeres und im Anschlissenden Binnenland (Halle, 2010), които препоръчвам. Бих препоръчала и да илюстрира подобаващо текста.

Разбира се, бележките и препоръките отразяват моите гледни точки и мнение. С тях ни най-малко имам за цел да омаловажа приносите на труда като

- първо цялостно изследване по темата в нашата литература, съдържащо анализи на изследванията по фундаменталната тема за характера на преминаването в културно исторически аспект от тракийските езически култове към християнските религиозни практики и опит да се приведат в известност и се анализират източниците им;
- опит да се анализират някои специфики в култа на Тракийския херос и неговите предшественици, които са могли да подпомогнат възприемането и утвърждаването на християнската религия и култове сред траките;
- определят се някои специфики на религиозната трансформация на две нива – канонично- чрез разрыв и фолклорно – чрез опосредствено възприемане на универсални идеи и образи и асоциативни връзки с познатото от езичеството;
- направен е опит да се дефинира трансформационен модел от култа на хероя към култа на светеца.

Докторантът е написал и отпечатал две статии, от които едната е под печат и на английски език.

На основание на отбелязаните качества на предложения труд и посочените приноси, си позволявам да препоръчам на Почитаемите членове на научното жури по защитата на дисертационния труд на Милен Цонев Иванов да му бъде присъдена образователната и научна степен **доктор**.

Доп.д-р Маргарита Ваклинова